

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ПЕРФОРМАТИВНИХ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ

У статті висвітлено взаємозумовленість комунікативно-прагматичних характеристик перформативних мовленнєвих актів. З'ясовано, що відповідна перформативу дія здійснюється самим мовленнєвим актом, перформатив здатний іменувати свій власний мовленнєвий акт, результативність дії мовця зумовлена тим, що час вимовляння перформативного висловлювання і час названої ним дії співпадають, функціонування перформатива залежить від комунікативної ситуації.

Ключові слова: перформативний мовленнєвий акт, еквакційність, неверифікованість, автореферентність, автономінативність, еквітемпоральність.

Зіновія Будій. КОММУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ПЕРФОРМАТИВНЫХ РЕЧЕВЫХ АКТОВ

В статье рассмотрена взаимообусловленность коммуникативно-прагматических характеристик перформативных речевых актов. Установлено, что соответствующее перформативу действие осуществляется самим речевым актом, перформатив способен именовать свой собственный речевой акт, результативность действия говорящего обусловлена тем, что время произнесения перформативного высказывания и время названного им действия совпадают, функционирование перформатива зависит от коммуникативной ситуации.

Ключевые слова: перформативный речевой акт, еквакциональность, неверифицируемость, автореферентность, автономинативность, эквитемпоральность.

Zinoviya Budiy. COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC PECULIARITIES OF PERFORMATIVE SPEECH ACTS

The article deals with the interdependence of communicative and pragmatic peculiarities of performative speech acts. It is found out, that an action, corresponding with the performer, is carried out by a speech act; the performer is able to name its own speech act; time of the action coincides with the moment of speaker's pronunciation; functioning of the performer depends on a communicative situation.

Keywords: performative speech act, equiactionality, nonverification, self-referentiality, self-nominativity, equitemporality.

У дослідженнях сучасних лінгвістів, у яких вивчаються інтеграційні процеси у системі мови і мовлення, структура і специфіка мовленнєвих дій та здійснюється опис механізмів взаємодії мовців у процесі спілкування, висвітлюються проблемні питання перформативності мовленнєвих актів (далі – МА). У вербальній комунікації інформація передається адресатові від адресанта за допомогою прагматичних значень, яких висловлювання набувають у комунікативній ситуації. Дослідження мови на сьогодні базується на аналізі співвідношення мовних одиниць з екстралінгвальною ситуацією, у зв'язку з чим розгляд комунікативно-прагматичного значення висловлювання з урахуванням його формального, змістового і мовного скерування набуває актуальності. Незважаючи на те, що не існує об'єктивних критеріїв (граматичних чи лексичних) визначення властивостей перформативності, які дають змогу встановити відмінності між перформативними і констативними висловлюваннями, мовознавці виокремлюють ряд властивостей, притаманних лише перформативним мовленнєвим актам.

Теорія мовленневих актів, розроблена Дж. Л. Остіном, базується на діяльнісному принципі й оперує такими двома найважливішими поняттями, як іллокуція та перформативність. В основі прагматичної суті перформативності знаходиться концепція, згідно з якою «сказати що-небудь, означає щось зробити» [8], а вимовити висловлювання з якоюсь метою (інтенцією) – означає здійснити ефективну дію, яка повинна відповідати висловленому інтенціональному началу (Е. Бенвеніст, Е. Кошмідер, Дж. Остін та ін.). На відміну від неперформативного висловлювання, яке повідомляє про щось, описує дію чи стан мовця, перформативне висловлювання не описує ніякої мовленневої дії, воно і є самим мовленневим актом: Т. В. Булигіна зазначає, що сказати «вітаю тебе» є рівносильним привітанням; сказати «присягаю» означає, заприсягтися; сказати «дякую» означає, тим самим, подякувати [3, с. 337], тобто висловлювання є рівнозначними діям, тому що МА, у цьому випадку, є діями або вчинками у момент вимовляння.

З метою з'ясування властивостей перформативних мовленневих актів, вважаємо за доцільне висвітлити теоретичні напрацювання науковців, присвячені їх дослідженню.

Вживання перформативних висловлень є частиною вчинків або дій, при цьому, як і будь-яка дія, МА у тій чи іншій мірі призводить до зміни світу, в якому існують комуніканти. Наприклад, промовляючи висловлювання: «*I swear I would never tell anyone!*», мовець здійснює МА присяги, зобов'язуючись не поширювати таємниці співрозмовника. Здійснення подібних МА веде до зміни реальності, у якій існують адресант і адресат: дана людиною присяга не може бути порушена (її порушення тягне за собою низку наслідків, які можуть серйозно вплинути на подальшу долю комунікантів). Рівнозначність висловлювання дії, яку описує перформатив, виявляє одну із властивостей перформативів – «еквіаційність» [5; 6]. Еквіаційність перформативного МА спирається, у свою чергу, на такі іманентні якості, як спрямованість мовленневої дії та здатність до перенесення змісту, завдяки яким вона тісно пов'язана з іллокутивною силою МА, що концентрується під час МА у перформативі. Останній реалізує її за допомогою мовного корелята МА (висловлювання, дискурс, текст) у вигляді сукупності сил, що виконуються ним у МА.

Таким чином, здійснення іллокутивного акту передбачає реалізацію іллокутивної сили МА як сукупності представлених сил, сфокусованих у перформативі, що називає здійснюваний МА. Поняття іллокутивної сили є комплексним. Поряд з іллокутивною ціллю, яка об'єднує МА у класи (наприклад, спонукання), воно включає інтенсивність та спосіб досягнення цілі, особливості залежної пропозиції та інші індивідуальні умови вживання конкретних МА. Компоненти, що формують іллокутивну силу, є логічно упорядкованими, а сама іллокутивна сила, будучи діяльнісним, прагматичним компонентом МА, не є ізольованою надбудовою над мовним оформленням МА, а тісно взаємодіє з ним, актуалізуючи його пропозиційний зміст [7].

Розуміння МА у дискурсі, що забезпечує адекватну реакцію, передбачає правильну інтерпретацію його іллокутивної сили й успішності, досягнення якої залежить від багатьох факторів. В одних випадках для ефективності МА необхідна певна соціальна ситуація (наказ, вирок мають силу тільки в устах людей, наділених відповідними повноваженнями, і спираються на соціальні інститути). В інших випадках успішність МА залежить від особистісних факторів комунікантів. Аналогом вимоги істинності, що висувається до судження (пропозиції), є вимога ширості, задоволення якої належить до умов успішності МА. Умова ширості пов'язує МА з намірами мовця, а за допомогою них – зі станами його свідомості (інтенційними станами): прохання відповідають бажанням і потребам мовця, повідомлення – епістемічним станам, вираження почуттів – тим чи іншим емоціям. Узгодження МА з інтенційними станами визнається суспільством обов'язковим для мовленневих дій. Умови успішності передбачають те, що адресат здатний розпізнати іллокутивну силу МА, яка повинна бути у ньому виражена вербально і невербально (просодично, мімічно) [4, с. 413].

На думку деяких російських дослідників, той факт, що перформатив, будучи дією, не може бути ні 'істинним', ні 'неістинним', тому що він нічого не констатує, а отже, перформативне висловлювання неможливо оцінити з точки зору критерію істинного значення, свідчить про ще одну комунікативно-прагматичну особливість перформативних висловлювань – «неверифікованість» [2; 5; 6]: «Перформативи не можуть бути ні істинними, ні

неістинними, тому що істинними чи неістинними можуть бути слова, висловлювання (зміст), але не вчинки і не дії (тобто не іллокутивна сила висловлювання)» [2, с. 59].

Ю. Д. Апресян та В. В. Богданов вважають, що перформатив не може супроводжуватися запереченням, пояснюючи це самою природою перформативності, коли перформатив не оцінюється логічними категоріями 'істинності' – 'неістинності', а є за своєю суттю дією. На наш погляд, ця особливість вживання не стосується перформативів англійської мови, які можуть вживатися у заперечній формі без зміни форми самого дієслова. У випадку вживання перформативного МА у заперечній формі значення перформативності не втрачається, а тільки змінюється його конкретне лексичне значення, а також іллокутивна функція висловлювання, наприклад: «*I am not to blame*», «*I have nothing to read*», «*I have nobody to speak with*». Бачимо, що заперечне значення пропозиційної дії інкорпорується у лексичне значення перформатива і при цьому не порушується умова неверифікованості здійснюваного МА.

У ситуації, коли відбувається одноразова дія, яку виконує сам суб'єкт (Я), але не фізична дія, а «слово, яке промовляється, власне і є самою означуваною дією» [9, с. 274]. Така дія є суб'єктивною й автореферентною, оскільки Я перебуває у середині мовленнєвого акту, який не передбачає нічого, крім промовляння слова і найменування акту, точніше його іллокутивної цілі. У цьому полягає основна суть перформативного вживання дієслова під час мовленнєвої дії: одноразовість, суб'єктивність й автореферентність.

Відштовхуючись від того, що відповідна перформативу дія здійснюється самим мовленнєвим актом (наприклад, присяга є неможливою без її тексту, дякують за щось, просять щось і т. ін.), то в цьому сенсі експліцитно-перформативне висловлювання є «автореферентним» [5; 6], тому що вказує на ним же виконувану дію, будучи водночас і мовним фактом, оскільки його вимовляють, і фактом дійсності, через те що репрезентує дію, яка стає тотожною висловлюванням про неї. Висловлювання «*I congratulate...*» – це здійснення дії, що є рівнозначною висловлюванню про дію, репрезентується мовцем і відповідно керується саме ним, тим самим впливаючи на вибір тих чи інших засобів вираження, від яких, у свою чергу, багато в чому залежить ступінь реалізації іллокутивної сили МА та його успішності. Тут мовець репрезентує себе не лише як носій мови і культури, але й як мовна особистість.

З автореферентністю пов'язують ще одну особливість перформатива – «автономіативність» – здатність іменувати свій власний мовленнєвий акт [1; 5; 6]. Засобом такого іменування в експліцитно-перформативному висловлюванні є перформативне дієслово. «Перформативне висловлювання повинне називати акт висловлювання (перформацію) і того, хто цей акт продукує (перформатора)» [1, с. 308].

Дія, експлікована перформативним висловлюванням, повинна бути одноразовою, тому перформативні висловлювання є дією чи вчинком у момент вимовляння. Співпадання часу, позначуваного перформативним дієсловом, з моментом мовлення – це ще одна комунікативно-прагматична особливість перформатива – «еквітемпоральність» [6]. Мовленнєвий акт як дія, що здійснює іллокутивну функцію у ситуації спілкування, продукується у момент мовлення, саме тому перформативне дієслово, яке є номінатором функції здійснюваного МА, має морфологічну форму актуального теперішнього часу [5].

Проте за семантикою форма недоконаного виду дієслова не співвідноситься з одноразовістю, а в англійській мові може вживатися у значенні активно тривалого часу. Вважається, що перформатив завжди результативний, оскільки він зближується за значенням із основним значенням доконаного виду. Однак, як зазначає В. В. Богданов, ця властивість не свідчить про те, що значення перформативного висловлювання є темпорально-точковим [2, с. 60], бо деякі перформативні висловлювання (наприклад, присягання на Біблії) вимагають чимало часу і становлять процеси, які повинні бути завершені, щоб реалізувалась їхня перформативність. Час перформативного висловлювання і, відповідно, виконуваної ним самою дії – це період, а не момент. Точковість, моментальність характеризує не перформативне висловлювання і відповідні до нього дії, а лише стан речей, що є їхнім результатом. Будь-яке мовлення мовця є дією тільки в момент говоріння і може бути дією тільки мовця. При відсутності перформативного дієслова (наприклад, при його трансформації в іменник) перформативне висловлювання все одно залишається миттєвим актом мовця [2].

Тривалість періоду перформативного висловлювання може бути різною залежно від того, чи мовним корелятом МА є окреме коротке висловлювання чи тривалий за часом реалізації дискурс. При цьому і той, й інший мовний феномен можуть реалізовувати один і той же тип МА. Наприклад, комунікативна функція привітання має різні часові періоди реалізації – це може бути окреме висловлювання (*Congratulations!*), розгорнуте висловлювання (*Warmest congratulations on the birth of your baby!*) або текст / дискурс (*No matter how big a crowd may be, a person like you always stands out! There's no one who has worked as hard as you have during the past year. Your effort have paid off. Congrats!*).

Незважаючи на структурні, синтаксичні й дискурсні особливості мовленнєвої реалізації МА, у кожному конкретному випадку вони можуть розглядатися як перформативні мовленнєві акти завдяки тому, що вони реалізують одномоментне основне актомовленнєве значення відносно до конкретної пропозиції – привітання. У випадку окремого висловлювання воно виражається за допомогою прагматичного кліше (або семантичного еквівалента перформатива); у розгорнутому висловлюванні спостерігається поява у структурі МА додаткового простого МА звернення, підпорядкованого основній дискурсивній інтенції привітання, вираження якого у даному МА відповідає прийнятим соціокультурним нормам етикету для здійснення мовленнєвих дій схожого типу; дискурсивний текст демонструє складну форму соціокультурної взаємодії й дозволяє говорити про те, що його основна іллокутивна функція здійснюється за рахунок інтенції привітання за допомогою сукупності простих МА, певна послідовність і взаємодія яких у рамках дискурсу демонструє реалізацію у ньому актомовленнєвого значення, що вказує на одноразове здійснення перформативної дії з іллокутивною функцією привітання.

Отже, під перформативними висловлюваннями розуміємо особливий вид висловлювань, значенням яких є здійснення мовцем мовленнєвої дії у прагматичних координатах безпосереднього спілкування. Таким чином, висловлювання, яке характеризується такими властивостями, як еквіакційність, неверифікованість, автореферентність, автономінативність та еквітемпоральність, можна розглядати як похідну форму експліцитного перформативного мовленнєвого акту. Завдяки своїм комунікативно-прагматичним властивостям перформатив вважається дієвим засобом вираження значення адресованості. Комунікативно-прагматичні особливості перформативів є взаємозумовленими, тому що усі вони пов'язані з рівнями мовленнєвого акту (локуцією, іллокуцією й перлокуцією).

Дослідження умов підпорядкування перформативів контексту комунікації видається перспективним з точки зору лінгвістичної прагматики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 448 с.
2. Богданов В. В. Речевое общение. Прагматические и семантические аспекты / В. В. Богданов. – Л., 1990. – 87 с.
3. Булыгина Т. В. О границах и содержании прагматики / Т. В. Булыгина // Изв. АН СССР. Серия литературы и языка. – 1981 – Т. 40. – № 4. – С. 333-342.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – 2-е изд., доп. – М.: Большая рос. энцикл., 2002. – 709 с.
5. Никонова Ж. В. Фреймовый анализ речевых актов (на материале современного немецкого языка / Жанна Викторовна Никонова: дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.04. – Нижний Новгород, 2009. – 384 с.
6. Россолова О. А. Перформатив как координатор коммуникативного взаимодействия и средство адресованности: дисс. канд. филол. наук: 10.02.01 / Оксана Анатольевна Россолова. – Петропавловск-Камчатский, 2008. – 198 с.
7. Сковородина С. В. Прагматика реактивных речевых актов в немецком диалогическом дискурсе: Концепты “благодарность” и “извинение”: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: 10.02.04 / С. В. Сковородина. – Санкт-Петербург, 2004 – 20 с.
8. Austin J. How to Do Things With Words / J. Austin. [2nd edition]. – Oxford: Clarendon Press, 1975. – 192 p.
9. Koschmieder E. Gesammelte Abhandlungen zur Phonetik, Phonologie und Morphologie der slavischen Sprachen / E. Koschmieder. – Neuried: Hieronymus Verlag, 1979. – 434 S.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2016 р.